

Typografia käännöksenä 1

Käsikirjoituksesta typografiaksi eli rikoksen kynnyksellä

Julkaistu *Grafia*-lehdessä 4/2005

Käännöksellä tarkoitetaan yleensä tekstin kääntämistä toiselle kielelle. Tässä kirjoitussarjassa tarkastelen typografiaa kielenä ja tekstin typografista tulkintaa käännöksenä, käännöksenä typografian kielelle. Kaksi seuraavaa artikkelia käsittelevät vanhojen ensipainosten typografista uustulkintaa sekä typografian merkitystä monikielisissä julkaisuissa.

Kanadalainen runoilija ja typografi Robert Bringhurst kertoo kirjasaan *The Elements of Typographic Style* tarinan kirjallisuudentutkija Noel Polkin ongelmista tämän toimittaessa uusia painoksia William Faulknerin romaaneista.

Polk halusi lähteä liikkeelle Faulknerin käsikirjoituksista, jotka kirjailija oli kirjoittanut kirjoituskoneella. Polk törmäsi kuitenkin yllättäviin ongelmiin: Faulknerilla oli tapana merkitä ajatusviiva kolmella tavuviivalla ja ellipsis (kolmen pisteen merkki) neljällä tai viidellä pisteellä. Mutta toisinaan Faulkner oli innostunut takomaan tavuviivoja ja pisteitä tusinan tai enemmänkin yhteen jonoon. Polk päätti olla jäljentämättä näitä kirjailijan näppäinvuodatuksia sellaiseenaan, mutta hän ei myöskään halunnut täysin pyyhkiä niitä pois. Niinpä hän laati itselleen säännöt: Kolme tai neljä tavuviivaa merkitään ajatusviivalla, useammat tavuviivat kahdella ajatusviivalla. Ellipsis merkitsee pistesarjat kuuteen saakka, runsaammat pisteryöpyt merkitään seitsemällä pisteellä.

Bringhurstin mielestä Polken ratkaisulle on hyvät perusteet. Ajatusviiva ja ellipsis ovat typografisia merkkejä, eivät turhautunutta

Viereinen sivu: Aaro Hel-laakosken runon "Kesien kesä" alkurivit käsikirjoituksena ja kokoelman *Jääpeili* ensipainoksesta vuodelta 1928.

puhetta. Ehkä Faulkner kirjoituskonetta takoessaan yritti vain etsiä näppäimistöltä ilmaisua, jota koneen rajallisesta merkistöstä ei löytynyt.

Käsikirjoitusta julkaistavaan muotoon muokkaava typografi on tekstin tulkitsija. Hänen on käännettävä käsikirjoitus typografian kielelle. Bringhurst päättää tarinansa toteamukseen:

Typografian on tunnettava typografian merkkijärjestelmä ja kielioppi. Hänen tulee osata käyttää niitä mielekkäästi Faulknerin puolesta.

Kirjallisuuden kääntäjät puhuvat usein omasta työstään tavalla, joka on meille typografeille tuttua. Tästä esimerkkinä ote Juhani Lindholmin kirjoituksesta "Robinson Crusoe ja muita fossiileja" kirjasta *Suom. huom.: Kirjoituksia kääntämisestä*:

Käännöstieteissä puhutaan näkymättömyyden sijaan 'läpinäkyvyydestä', siitä että käännös ei pyri anastamaan itselleen asemaa alkutekstin kustannuksella, vaan on huomaamaton kuin puhdas ja korkealaatuinen ikkunalasi.

Tosinhan ikkunalasin läpi ei rusketu. Aivan kuten ikkuna suodattaa auringon ultraviolettisäteitä, kääntäjä (tai näyttelijä) suodattaa edessään olevaa käsikirjoitusta paitsi kielensä myös oman itsensä läpi. Jotakin aina jää matkan varrelle, valonsäteet taittavat, värit korostuvat tai vaimenevat, valoisuusasteet vaihtelevat – ja tällä kaikella on yksi yhteinen nimittäjä. Se on tulkinta.

Kääntäjä ilmentää tulkinnassaan omaa itseään, oli tekniikka miten näkymätöntä ja käännös miten läpinäkyvää tahansa.

Lindholmin teksti tuo väistämättä mieleen Beatrice Warden *Kristallimalja*-esseen. Siinä Warde vertaa typografiaa viinimaljan lisäksi myös ikkunalasiin, ja hyvin samoin ajatuksin kuin Lindholm:

Kirjatyypografin työnä on rakentaa ikkuna huoneessa olevan lukijan ja kirjoittajan sanojen muodostaman maiseman väliin.

Lindholm puhuu kääntämisestä, Warde typografiasta. Molemmat puhuvat kirjailijan käsikirjoituksen tulkinnasta.

Varhaisempina aikoina, jolloin typografinen tyyli ja painotyön laatu olivat hyvin vakiintuneita ja yhdenmukaisia, kirjoittajien kiinnostus puuttua tekstinsä typografiseen toteutukseen ei luonnollisestikaan ollut kovin suurta. Mutta 1800-luvulla eheä typografinen tyylikäsitys murtui. Kaupallisen räikeä ja monenkirjava kirjaintyyppien runsaus vaikutti myös kirjatyypografiaan. Modernismin kulta-aikana 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä monet kirjailijat, ja erityisesti runoilijat, ottivat typografian osaksi kirjallista ilmaisuaan. He halusivat itse olla kääntämässä tekstiään julkaistavaan muotoon.

Suomalaisista kirjailijoista Aaro Hellaakoski tiedosti ensimmäisten joukossa myös typografian omaksi ilmaisuvälineekseen. Vuonna 1964 julkaistussa kirjassaan *Runon historia* Hellaakoski muistelee 1920-luvun pohdintojaan:

Väinö Aaltosen kanssa juttelimme paljon kubismin ja futurismin mahdollisuuksista. Haaveilin kokonaan uudesta tyylistä, joka käyttäisi hyväkseen painoasunkin teknillisiä mahdollisuuksia, saadakseen sielunilmeen värähdyksen kiinni sanaan. Onhan runo nykyisin painotuote. Miksei se jo syntyessään ajattelisi typografista muotoansa!

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkistossa säilytettävät Hellaakosken runoteosten käsikirjoitukset ja korjausvedokset kertovat selkeästi runoilijan halusta itse ohjeistaa omien runojensa kääntämisen typografian kielelle.

Useimmat kirjoittajat ovat jättäneet tekstinsä typografisen tulkinnan typografin vastuulle. Käsien ja kirjoituskoneella kirjoitetut tekstit olivat

DOLCE FAR NIENTE

Ilan-riihiä katu
 TOVI kiittävin kiso
 TIKELUJ niinkuin kaskainen satu
 on kotipolkuilla alla lyhtien rivin
 kuu klo 9
 puotien loistavat akkunat
 tuhannet odotat kultijat
 kappeli
 Agonisti
 silmien täydellä
 valoa päänäsi ryöpyää
 SEIS valkea hansikas
 valkea hansikas ajennetussa kädessä
 turvallisesti kulje vapunat mies
 akkunat akkunat paistavat
 suloisen suloisen vapunatus
 ilan kiihkeä tauneus
 dolce far niente

2 - 284918

KUSTANNUSOSAKKEYHTI
 KIRJAPAINI

1 korr. lüh. 5 110 t

Uusi korr.:

Hyoökayttäm:

klo 9

Ilan-riihiä katu
 kiittävin kiso
 niinkuin satu
 on kotipolkuilla alla lyhtien rivin

kuu
 puotien loistavat akkunat
 tuhannet odotat kultijat

silmien täydellä
 valoa päänäsi ryöpyää
 valkea hansikas
 SEIS

valkea hansikas ajennetussa kädessä
 turvallisesti kulje vapunat mies
 akkunat akkunat paistavat

suloisen suloisen vapunatus
 ilan kiihkeä tauneus
 dolce far niente

*

*Muun illan-riihiä on suunnitella
 entisellä salanimellä, jotta
 julkaisulle merkityt saata*

latojalle materiaalia, joka hänen oli hyvin konkreettisesti, sana sanalta, merkki merkiltä, käännettävä typografiaksi. Latoja kirjoitti tekstin uudelleen, soveltaen siihen typografian merkkijärjestelmää ja kielioppia.

Tietokone ja sanojenkäsittelyohjelmat ovat ratkaisevasti muuttaneet tämän työn luonnetta. Käsini kirjoitetut tekstit olivat kaukana typografiasta. Eikä kirjoituskonekaan ole mikään typografian työkalu, minkä osoittavat hyvin myös Polkin kokemukset Faulknerin käsikirjoitusten äärellä.

Tämän päivän typografi on täysin toisessa tilanteessa. Käsikirjoitus muistuttaa jo suuresti typografista tuotetta. Se on kirjoitettu jollain

Aaro Hellaakoski viimeisteli vielä vedosvaiheessa 1928 julkaistun *Jääpeli*-kokoelmansa runojen sanallista ja typografista ilmaisua. Näiden runojen kieli avautuu nimenomaan typografiana, ei lausuntana. "Dolce far niente" -runon vedos. (SKS KIA. Aaro Hellaakosken arkisto.)

painokelpoisella kirjaintyyppillä ja tallennettu digitaaliseksi tiedostoksi. Typografin ei enää tarvitse kirjoittaa tekstiä uudelleen. Hän voi tehdä työnsä näennäisen tyydyttävästi lukematta tekstistä sanaakaan ja tietämättä mitään siitä, mitä hän on typografiaksi muokkaamassa. Etsi-korvaa-toiminnolla suoritettu ylimääräisten sanavälien, tavuviivalla merkittyjen ajatusviivojen ja virheellisin merkein kirjoitetun lainausmerkkien korjaaminen ei anna typografille ymmärrystä tekstin sisällöstä, vaikka teksti olisikin tämän jälkeen merkistöltään moitteetonta. Tällaista työskentelyä tuskin voi sanoa tekstin tulkinaksi tai tekstin kääntämiseksi typografian kielelle. Se on vain bittimassan siirtoa ohjelmasta toiseen ja sen pintapuolista siivoamista.

Typografia muokkaa aina lukukokemusta ja antaa tekstile vivahteita. Jos typografi ei ole tutustunut tekstiin, ei ole pyrkinyt mieltämään sen merkitystä ja tavoitteita, vaan on tehnyt omat ratkaisunsa täysin sattumanvaraisesti, hän tekee suuren vääryyden kirjoittajaa ja kirjoittajan tekstiä kohtaan. Teksti on jätetty heitteille. Typografinen toteutus tekstin sisältöön perehtymättä on rikos.

Lähteet

Robert Bringhurst: *The Elements of Typographic Style*. Hartley & Marks 1996.

Aaro Hellaakoski: *Jääpeili*. Otava 1928.

Aaro Hellaakoski: *Ruonon historiaa*. WSOY 1964.

Juhani Lindholm: "Robinson Crusoe ja muita fossiileja" kirjassa *Suom. huom.*

Kirjoituksia kääntämisestä, toim. Kristiina Rikman. WSOY 2005.

Beatrice Warde: *Kristallimalja*. Grafia 2005.